

9. Zingarelli N. Vocabolario della lingua italiana / Zingarelli N. – Decima edizione. – Bologna : Zanichelli.

Стаття надійшла до редакції 8 грудня 2014 року

УДК 811.111'373.612.2

*Тетяна Заболотна
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

МЕТАФОРИЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ ПРИРОДА І ЛЮДИНА У ТВОРІ ЕРНЕСТА ХЕМІНГУЕЯ «СТАРИЙ І МОРЕ»

У статті розглянуто лексико-семантичні засоби пейзажного опису; проаналізовано особливості вербального наповнення концептів ПРИРОДА і ЛЮДИНА та їх лексико-семантичні поля в англomовному художньому творі Ернеста Хемінгуея «Старий і море». Опис моря як елемента природи у художньому творі та сприйняття його як концептуальної мовної картини світу допомагає краще зрозуміти сутність людини, її оцінне ставлення до природи. Опис природи і ставлення людини до природи наповнює змістом досліджувані лінгвокультурні концепти.

Ключові слова: *Ернест Хемінгуей, художній дискурс, метафора, гіпербола, порівняння, опис, концепт, лексико-семантичне поле, пейзаж.*

В статье рассмотрены лексико-семантические средства описания пейзажей; проанализированы особенности вербального наполнения концептов ПРИРОДА и ЧЕЛОВЕК и их лексико-семантические поля в англоязычном художественном произведении Эрнеста Хемингуэя «Старик и море». Описание моря как элемента природы в художественном произведении и восприятие его как концептуальной языковой картины мира помогает лучше понять сущность человека, его оценочное отношение к природе. Описание природы и отношение человека к природе наполняет содержанием исследуемые лингвокультурные концепты.

Ключевые слова: Эрнест Хемингуэй, художественный дискурс, метафора, гипербола, сравнение, описание, концепт, лексико-семантическое поле, пейзаж.

The article deals with the lexical-semantic means of description of the landscape. The verbal content of the concepts 'NATURE' and 'MAN' and the lexical-semantic field of these concepts are analyzed in the English fiction 'The Old Man and the Sea' by Ernest Hemingway. The description of the sea as part of the nature of the artwork and its perception as a conceptual linguistic world picture helps to better understanding the nature of man, his evaluative attitude towards nature. Description of nature and man's relationship to nature fills the content of the linguacultural concepts.

Key words: Ernest Hemingway, artistic discourse, metaphor, hyperbole, simile, description, concept, lexical-semantic field, landscape.

Людина сприймає світ через призму менталітету свого народу, в традиційних образах культури, в якій ця людина формується. Особливості національного характеру знаходять вияв у мікрополі споконвічних мовних утворень на позначення найважливіших, визначальних для британців слів-понять, кожне з яких має розгалужену систему первинних і вторинних значень, характеризується широкими асоціативними зв'язками, здатністю виконувати когнітивні функції метафоризації, символізації тощо.

Грунтовними в області дослідження метафори є роботи Н. Арутюнової, М. Блека, О. Вербицької, Л. Верби, Л. Грибан, С. Гуцол, Д. Колесник, О. Лещенко, Ф. Литвин, Е. Маккормак, П. Рікер, О. Свирепо, В. Телія, Д. Ужченко, Ф. Уілрайт та ін.

Мета статті полягає у виявленні метафоризації концептів ПРИРОДА і ЛЮДИНА, що вживаються у творі Ернеста Хемінгуея «Старий і море».

Метафора пройшла довгий шлях свого визнання як художнього тропу. В історії її дослідження відомі факти про те, що її вважали аномальним мовним явищем. Навіть такі авторитетні вчені із світовим іменем як Ю. Апресян, С. Левін, Ц. Тодоров, У. Чейф кваліфікували метафору як «мовну аномалію». Їх послідовниками були П. Валері, Л. Шпіцер, які

назвали метафору «відхилення від норми». Цікаві погляди на метафору висловили інші відомі вчені-лінгвісти: Ж. Дюбуа – («семантичні скандали»), Ж. Коен – («насильство над мовою»), Ю. Лотман – («порушення правильної побудови ланцюжків слів», «відхилення від очікуваної частотної моделі»), М. Мюллер – («хвороби мови»), Ж. Петар – («руйнування мови»), С. Райл – («категорійна помилка», «мовна помилка»), К. Тарбейн – («результат неправильного використання мови») тощо, про що писала Н. Арутюнова [1, с. 5–32].

У всіх цих дефініціях ми знаходимо непоблажливе ставлення до метафори, проте цей експресивний художній засіб все ще в процесі дослідження і науковий інтерес до її вивчення не зникає. Метафора – один з найпоширеніших тропів і засобів творення художньо-образної мови. Метафора є своєрідною перехідною ланкою між образом і поняттям. Вона не ототожнює об'єкти через ототожнення їхніх властивостей, а дає змогу художніми засобами встановлювати подібність предметів, залишаючи їх тотожними собі, працюючи лише на рівні подібності властивостей.

Метафора є незамінним знаряддям мислення та пізнання оточуючого світу, наймогутнішим засобом формування нових концептів, тобто відображення у мовній формі нового знання про світ – емпіричного, теоретичного або художнього освоєння дійсності. Це означає, що в метафорі простежується саме зародження думки та її втілення у мові [3, с. 81].

Слід зазначити, що метафоричний процес – суб'єктивний. Суб'єктивність метафоричних значень гармонійно збалансована з цілями процесу метафоротворення. Автор – творець метафор, котрий створює влучне висловлення, підкресливши якусь певну характерологічну ознаку і, таким чином, метафорично інтерпретував її.

Взявши до уваги теоретичні праці лінгвістів у дослідженнях лексичної семантики, ми спробуємо описати модель «картини світу» за допомогою її двох основних концептів ПРИРОДА та ЛЮДИНА. На лінгвостилістичному рівні для опису природи та мовного портрета героя виділяємо лексико-стилістичний якісний засіб – метафора, за допомогою

якої встановлюються асоціативні зв'язки концептів ПРИРОДА і ЛЮДИНА та пов'язані з ними концептуальні сфери такі, як напр., «любов до природи», «любов до ближнього», «людяність», «воля», «уміння» тощо.

Уже з перших сторінок повісті автор характеризує головного героя – Сантьяго, порівнюючи його зовнішність із природними явищами, такими як море і пустеля: *'The old man was thin and gaunt with deep wrinkles in the back of his neck. The brown blotches of the benevolent skin cancer the sun brings from its reflection on the tropic sea were on his cheeks. The blotches ran well down the sides of his face and his hands had he deep-creased scars from handling heavy fish on the cords. But none of these scars were fresh. They were as old as erosions in a fishless desert'* [6, с. 1].

У цьому фрагменті ми виявили комплексне вживання художніх засобів (епітети, метафора, порівняння). При поєднанні великої кількості художніх засобів у межах одного словесного портрета складається цілісне представлення про героя – Людину, яку не можна перемогти, Людину, яка замислюється про принципи існування, про ставлення до життя і природи, Людину, яка може бути сильнішою від самої природи. Але Людина повинна розуміти свій вічний зв'язок з природою і відчувати подяку за її дари. Поки Людина керується совістю і розумом у стосунках з Природою, вона (Природа) ділиться своїми багатствами і охороняє Людину від всякого роду стихій.

Старий рибалка мислить метафорично. Він називає риб 'our true brothers' – «наші справжні брати». Напр.: 'It is enough to live on the sea and kill our true brothers' [6, с. 29].

Прозаїк побудував свою повість на системі мотивів, які перепліталися, взаємодіяли. Одним із провідних став мотив незвичайної риби, яку впіймав старий рибалка. Він віддав боротьбі з нею мало не всі свої сили. Вона стала його власністю. Сантьяго ловить рибу, щоб забезпечити себе їжею. Він розмовляє з рибою, як з людиною: *'Fish,' he said, 'I love you and respect you very much. But I will kill you dead before this day ends'* [6, с. 19].

Метафора допомагає зрозуміти, що Сантьяго не приходить думка вбивати живих істот заради розваги. Він мислить масштабніше: про місяць, зорі, сонце Море дає людям можливість жити, харчуватися. Але воно не просто їм дає дари природи. Слід пам'ятати, що вода – це одна із стихій. Люди ведуть вічну боротьбу з океаном у боротьбі за існування. Ця боротьба зробила Сантьяго сильною, вольовою, невибагливою людиною. Тільки таким людям поступається природа частиною своїх багатств, якщо людина навчиться розуміти мову природи, цінувати її, відчувати її глибоке і складне життя. Сантьяго жаліє навіть ту останню свою здобич, велетенську меч-рибу, яка так довго мучила його, поважає її за спритність, силу і благородство.

Метафора необмежена лише однією сферою слів. Самі процеси мислення значною мірою є метафоричними, оскільки метафори існують в понятійній системі людини. Шляхом певних мисельних операцій людина зіставляє семантичні концепти значною мірою не зіставлені, що є причиною виникнення метафори.

Метафора виникає внаслідок порівняння явищ та дій за певною ознакою. Напр.: *'They sleep and the moon and the sun sleep and even the ocean sleeps sometimes on certain days when there is no current and a flat calm'* [6, с. 30]. У першій частині вислів *'They sleep'* стосується людини, а у другій – *'the moon and the sun sleep and even the ocean sleeps'* – явищ природи: місяця, сонця, океана, що є когнітивною метафорою.

Саме ця ознака стає внутрішньою формою нового значення. Когнітивна метафора базується на схожості і розкриває одну із характерних властивостей предмета або явища (ключову чи побічну), про що ілюструє наступний приклад: *'Age is my alarm clock,' the old man said. 'Why do old men wake so early? Is it to have one longer day?'* [6, с. 8].

Сантьяго говорить про свій вік *'age'*, порівнюючи його з годинником *'alarm-clock'*. У цьому прикладі метафора має скритий зміст порівняння.

Сучасні дослідники розрізняють метафору і порівняння за особливостями їхньої глибинної структури: порівняння

відповідає схемі «можна сказати, що це може бути», а метафора – «можна сказати, що це не..., а...» (А. Вежбицька); порівняння ілюзорне, а метафора реальна; порівняння поширює мовлення, а метафора скорочує (Н. Арутюнова); порівняння – істинні, метафори – хибні (Д. Девідсон) [Цит. за Ікалюк [4].

Про розмежування метафори і порівняння О. Селіванова пише так: «Метафора – показує, порівняння – вказує. Показово, що порівняння ближче до емпіричної дійсності, метафора – до поетичної» [5, с. 208]. Уживання компонентів порівняння в прямому значенні зумовлює його функціональну спрямованість.

У художньому тексті вживається метафора, що переплітається з іншими художніми засобами, наприклад, епітетами та порівняннями. Таку комбінацію образних засобів ми спостерігаємо у наступному фрагменті.

Напр.: *'The clouds over the land now rose like mountains and the coast was only a long green line with the gray blue hills behind it. The water was a dark blue now, so dark that it was almost purple. As he looked down into it he saw the red sifting of the plankton in the dark water and the strange light the sun made now. He watched his lines to see them go straight down out of sight into the water and he was happy to see so much plankton because it meant fish. The strange light the sun made in the water, now that the sun was higher, meant good weather and so did the shape of the clouds over the land. But the bird was almost out of sight now and nothing showed on the surface of the water but some patches of yellow, sun-bleached Sargasso weed and the purple, formalized, iridescent, gelatinous bladder of a Portuguese man-of-war floating dose beside the boat. It turned on its side and then righted itself. It floated cheerfully as a bubble with its long deadly purple filaments trailing a yard behind it in the water'* [6, с. 12].

Звернемося до наступного фрагмента твору: *'... because of the swirl the current made against the steep walls of the floor of the ocean'* [6, с. 11]. Тут ми спостерігаємо вживання епітета *'the steep walls'* з метафорою *'made ... the steep walls of the floor of the ocean'*.

Метафори вдало передають емоційний стан рибалки: любов до життя, жалість, співчуття, жагу справедливості, захоплення красою природи тощо. Пафос повісті у гуманістичному і оптимістичному погляді митця на життя. Письменник виступив за активну позицію людини. Наявність саме такого забарвлення і свідчило про відсутність песимізму. Ця філософська повість утвердила гуманність і добро, гімн мужності людині, її волі і силі.

Напр.: *'Why did they make birds so delicate and fine as those sea swallows when the ocean can be so cruel?'* [6, с. 11].

Як впливає з самого розуміння метафори, пряме тлумачення речей і явищ, вживання слів у їх прямому значенні повинні бути замінені переносним (фігуративним). Характеристики людини порівнюються з характеристиками тварини та з урахуванням спільних поведінкових ознак. Крім того, метафоризація відображає пізнавальну діяльність людини. Метафоричні вирази мають розчленовану структуру, яка складається з семантично значущих компонентів. Більш того, вони є результатом роботи свідомості, яка упорядковує мовні засоби зв'язку між її компонентами. Між позначенням тварини, яка підлягає означенню, і мовною одиницею його значення існує етап осмислення і формування поняття про нього в ході пізнавальної діяльності людини.

Надзвичайно образною метафорою є наступна гіперболічна метафора: *'to kill the stars'* – «полювати на зорі», *'to kill the moon'* – «полювати на місяць», *'to kill the sun'* – «вбивати сонце», які ми зустрічаємо у наступному контексті: *'The fish is my friend too,' he said aloud. 'I have never seen or heard of such a fish. But I must kill him. I am glad we do not have to try to kill the stars.'* *Imagine if each day a man must try to kill the moon, he thought. The moon runs away. But imagine if a man each day should have to try to kill the sun? We were born lucky, he thought'* [6, с. 28]. Добре, що нам не доводиться полювати на зорі», – міркував Сантьяго. «А що коли б людині щодня треба було вбивати місяць? – подумав старий. – І місяць тікав би від неї. Або коли б вона мусила щодня гнатися за сонцем, щоб убити його? Але ми ще не такі безталанні», – розважив він.

Гіпербола – вид тропа, стилістична фігура явного і навмисного перебільшення для посилення виразності і підкреслення сказаної думки. В основі гіперболізації лежить міра кількості. Гіпербола належить до лексико-стилістичних художніх засобів, що позначають кількість (*Figures of quantity*). В основі гіперболи лежить сема кількості, яка реалізується за допомогою семантичних компонентів, утворюючи складну структуру семантичного поля. Мовне поле кількості складається з множини значень, які мають загальний семантичний компонент, наприклад, величина, вага, місткість, висота, глибина, довжина і т. д. До мовного поля кількості відносяться одиниці, які реалізують значення кількості супутніми семами.

Процес гіперболізації відбувається у результаті фантастичної вигадки. Інколи при цьому відбувається повний розрив із правдоподібністю, а звідси – прояв тенденцій до узагальнення, високого ступеня умовності, напр.: *'I shouldn't have gone out so far, fish' he said. 'Neither for you nor for me. I'm sorry, fish'* [6, с. 42]. Розмова старого рибалки з рибою носить гіперболічний характер, адже це авторське перебільшення.

Завданням такої гіперболізації, алогізму характерів і ситуацій є не просто створити ефект незвичайного, фантастичного, а й показати позитивне ставлення головного героя до мешканців моря. Хоча у більшості випадків відбувається стереотипізація, коли ознаки тварин закріплюються за певною вдачею людей. Спочатку людські якості приписувались тваринам, а далі ці фіксовані ознаки, можливо, підкріплені фольклором як символи, усталювалися за певним видом тварин, знаки яких служили «мотиваторами модусного типу» (визначення О. Балабан, [2]) на позначення характеристик, дій людини. Звідси й виникнення в мові оцінних позначень людини, утворених шляхом вторинної номінації: *a cat, a fish* та ін. (позитивна оцінка); *a dog, a pig, a swine, a monkey, a parrot* тощо (негативна оцінка). Причому, як підкреслює О. Селіванова, «лексика негативної оцінки набагато різноманітніша й багатша, ніж лексика позитивної» [5, с. 11].

Сантьяго усвідомлював свою самотність і думав про те, що було б приємніше розмовляти з людьми, ніж самим з

собою: *'He noticed how pleasant it was to have someone to talk to instead of speaking only to himself and to the sea'* [6, с. 47].

Метафора в художньому тексті несе великий заряд суб'єктивного сприйняття, індивідуального світовідчуття, особистої системи цінностей людини, тому саме метафора робить текст виразнішим, оскільки з її допомогою створюється особливий образний світ самотньої людини, яка віч-на-віч з природою відчуває свою невіддільність від природи, її непереможну силу. Старий рибалка також розмовляв з птахами та рибами: *'Stay at my house if you like, bird, ' he said'* [6, с. 21].

Отже, утворення метафор відбувається під впливом закону аналогії, що проводиться між людиною і природою, за загальними законами метафоротворення в результаті семантичного переосмислення слів та словосполучень з конкретним значенням. Будь-яка метафора створюється на асоціативно-образній основі. Метафора і порівняння – це два способи репрезентації подібності. Подібність, установлена при метафоризації, є підставою для зарахування метафори до мікрополя подібності. Порівняння і зіставлення мають різні способи граматичної презентації і тому не завжди вдається вилучити скритий смисл порівняння із сталих виразів зіставного характеру.

Семантика досліджуваних одиниць є результатом категоризації мисленням мовців відповідних проявів свідомості, що зафіксовано у вигляді концептів ПРИРОДА і ЛЮДИНА.

У цілому наші спостереження підтверджують припущення, що концепт ПРИРОДА тісно переплітається з концептом ЛЮДИНА, супроводжуючи її (людину) впродовж усього життя в різних сферах її діяльності, причому не лише як природне явище, а й як відображення цього явища в мові, котре відіграє тут важливу роль знаряддя позначення і вираження різних явищ і об'єктів.

Вживання лінгвостилістичних засобів, зокрема метафори, допомогло автору розкрити концепти ПРИРОДА і ЛЮДИНА, наповнити їх лексико-семантичне поле образним змістом, передати реалістичні образи Старого і Моря, а також інші образи, що мають символічне значення і знаходяться в стані

протистояння і єдності одночасно. Перспективу подальшого розгляду зазначеної проблеми ми вбачаємо у дослідженні ролі семантичних моделей у процесі метафоротворення.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
2. Балабан О.О. Інтерактивність художньої метафори як базова типологічна риса : когнітивний аспект (на матеріалі англійської, французької, російської та української мов) / О.О. Балабан // Актуальні проблеми іноземної філології. – Донецьк : Юго-Восток, 2009. – Вип. III. – С. 39–45.
3. Верба Л.Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : [посібник] / Л.Г. Верба. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 160 с.
4. Ікалюк Л.М. Функціонально-семантичне поле порівняння у давньоанглійській мові / Л.М. Ікалюк // Наукові записки. – Серія «Філологічна». – Острог : НУ «Острозька академія», 2011. – Вип. 19. – С. 253–257.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 762 с.
6. The Old Man and the Sea. Москва : Просвещение, 1999. – 52 с.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Христич Н.С.*

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2015 року